

KRZYSZTOF ŁUKAWSKI

Akademia im. Aleksandra Gieysztora w Puławsku,
Filia Akademii Finansów i Biznesu Vistula w Warszawie
<https://orcid.org/0000-0001-9449-7932>

Puławskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne oraz jego działalność w zakresie ochrony i kultywowania dziedzictwa małej ojczyzny

Puławskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne działa od 1961 r. Jego celem jest krzewienie i popularyzacja kultury, wiedzy historycznej, promocja postaw patriotycznych. Cele te realizuje przez aktywizowanie lokalnej społeczności, organizowanie konferencji, prowadzenie badań naukowych oraz działalność wydawniczą, współpracę z organizacjami i placówkami kulturalnymi, oświatowymi, naukowymi oraz z jednostkami samorządu terytorialnego, ochronę dóbr kultury i dziedzictwa narodowego. Niniejsze opracowanie zostało zaprezentowane w formie komunikatu na konferencji poświęconej roli instytucji oraz stowarzyszeń naukowych i kulturalnych w badaniu i dokumentowaniu dziedzictwa małych ojczyzn na przykładzie północnego Mazowsza, zorganizowanej w listopadzie 2023 r. przez Państwową Akademię Nauk Stosowanych im. Ignacego Mościckiego w Ciechanowie.

Słowa kluczowe: Puławsk, kultura, dziedzictwo, działalność społeczna, Puławskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne

The Social and Cultural Society in Pułtusk and Its Activities for the Protection and Cultivation of the Small Homeland Heritage

Abstract: The Social and Cultural Society in Pułtusk has been operating since 1961. Its aim is to promote and popularize culture and historical knowledge and promote patriotic attitudes. It achieves these goals by activating the local community, organizing conferences, conducting academic research, and publishing activities, cooperating with cultural, educational and academic organizations and institutions and local government units, and protecting cultural assets and national heritage. This study was presented in the form of a paper at a conference devoted to the role of institutions and academic and cultural associations and societies in researching and documenting the heritage of small homelands on the example of northern Mazovia, organized in November 2023 by the National Academy of Applied Sciences named after Ignacy Mościcki in Ciechanów.

Keywords: Pułtusk, culture, heritage, social activity, Social and Cultural Society in Pułtusk

Korzenie Pułtuskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego sięgają przedostatniej dekady XIX w. i powstających wtedy w Pułtusku pierwszych instytucji ożywiających życie społeczno-kulturalne mieszkańców miasteczka. W 1880 r. powstało Kółko Miłośników Sceny, w 1905 r. Pułtuskie Towarzystwo Muzyczno-Dramatyczne, a dwa lata później Oddział Towarzystwa Kultury Polskiej¹. Wszystkie wymienione organizacje złożone były przede wszystkim z przedstawicieli miejscowej inteligencji, a ich działalność wykraczała daleko poza aktywności wykazane w nazwach czy deklarowane w statutach.

Istniejące obecnie Pułtuskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne rozpoczęło działalność już po II wojnie światowej. W 1961 r. powołane zostało Towarzystwo Przyjaciół Bibliotek Publicznych, które przez swoich członków-założycieli było kontynuacją przedwojennych i wcześniejszych inicjatyw społeczno-kulturalnych (m.in. Jerzy Burawski, Edward Cicharski, Czesław Dubiejek, Krystyna Duszczyk, Wincenty Mossakowski)². W 1964 r. zmieniono nazwę na Towarzystwo Kulturalne Ziemi Pułtuskiej, a w 1976 r. na Pułtuskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne. W ciągu 62 lat nieprzerwanej działalności pracą organizacji kierowali: Bogdan Serafin, Jan Olczak, Stanisława Nowotko, Daniel Ciok, Tadeusz Waleśkiewicz, Miron Owsiewski, mec. Piotr Kalinowski, prof. dr hab. Janusz Szczepański, dr hab. Radosław Lolo i dr Krzysztof Wiśniewski.

¹ J. Szczepański, M. Owsiewski, *Pułtuskie inicjatywy i działalność społeczno-kulturalna w latach 1880–1985*, Pułtusk 1988, s. 9–22.

² Tamże, s. 42.

Formy działalności Pułtuskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego (dalej: PTS-K) zmieniały się w kolejnych latach w zależności od sytuacji politycznej, możliwości organizacyjnych oraz lokalnych potrzeb. Towarzystwo organizowało spotkania autorskie i odczyty specjalistów różnych dziedzin, konferencje i sesje naukowe³, wystawy. Zadbano o identyfikację i godne oznaczenie miejsc pamięci narodowej oraz mających duże znaczenie dla pamięci historycznej pułtuszczan. Proponowano lub wspierano nadawanie ulicom imion osób zasłużonych dla Pułtuska. Prowadzono intensywną działalność wydawniczą (publikacje naukowe i popularyzatorskie). PTS-K i jego członkowie przez wiele lat organizowali zjazdy weteranów kampanii wrześniowej – żołnierzy 13. pułku piechoty, stacjonującego przez wojnę w Pułtusk. Jedno z tych spotkań odbyło się 13 grudnia 1981 r., mimo wprowadzenia stanu wojennego! Członkowie Towarzystwa utworzyli pułtusi oddział Towarzystwa Kultury Języka (1970 r.), zainicjowali utworzenie w Pułtusk Stacji Naukowej Mazowieckiego Ośrodka Badań Naukowych (1980 r., reaktywowany również staraniem członków PTS-K w 1985 r.) oraz Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego (1985 r.)⁴.

Wszechstronnej działalności nie wstrzymały przemiany ustrojowe. W ostatniej dekadzie XX w. ważnym partnerem w różnego rodzaju inicjatywach stała się założona w 1994 r. Wyższa Szkoła Humanistyczna, od 2006 r. Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora.

W nowym tysiącleciu, wraz z wymianą pokoleniową we władzach i pod wpływem zmieniających się potrzeb lokalnej społeczności, ewoluował profil działalności organizacji⁵. Wydawany w latach 1976–2003 biuletyn „Błyski”, w którym prezentowano sprawozdania z podejmowanych inicjatyw, plany przyszłych działań, ciekawostki historyczne i biograficzne zastąpiła strona internetowa⁶ oraz profil na Facebooku⁷.

W 2004 r. PTS-K, we współpracy z Parafią Rzymskokatolicką pw. św. Stanisława Kostki, burmistrzem miasta Pułtusk, Muzeum Regionalnym w Pułtusk oraz Publiczną Szkołą Podstawową nr 4 im. Ireny Szewińskiej, rozpoczęło wieloletni program ratowania najcenniejszych nagrobków cmentarza św. Krzyża. Impulsem była konferencja zorganizowana z okazji dwustolecia nekropolii⁸, podczas której

³ Na przykład w 1968 r. w ramach obchodów *X wieków Pułtuska* zorganizowano serię spotkań z udziałem wybitnych historyków, profesorów Stanisława Herbsta, Aleksandra Gieysztora, Henryka Samsonowicza, Stefana Kieniewicz, Stanisława Lorentza i Jana Zachwatowicza.

⁴ T. Kowalski, *Szkolnictwo i życie kulturalne w latach 1957–1989*, [w:] A. Koseski, J. Szczepański (red.), *Dzieje Pułtuska*, t. 2: 1795–1989, Pułtusk 2017, s. 620–622.

⁵ Patrz: R. Lolo, *Działalność PTS-K w latach 2004–2014*, [w:] R. Lolo, K. Łukawski (red.), *Przeszłość i tożsamość Mazowsza w świetle badań naukowych i działalności społecznej. Studia i materiały*, Pułtusk 2017, s. 183–187; K. Wiśniewski, *Rola organizacji pozarządowych w ochronie i promocji dziedzictwa na przykładzie działań Pułtuskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego (głos w dyskusji)*, [w:] R. Lolo, K. Wiśniewski (red.), *Materiałne i niematerialne dziedzictwo Mazowsza. Aspekty ochrony i promocji*, Ciechanów–Pułtusk 2021, s. 167–171.

⁶ <http://www.ptsk.pultusk.pl>.

⁷ https://www.facebook.com/ptsk.pultusk/?locale=pl_PL.

⁸ Konferencja „200 lat Cmentarza Świętego Krzyża w Pułtusk”, Pułtusk 8 czerwca 2004 r., współorganizatorzy: PTS-K, Wydział Historyczny WSH w Pułtusk, Archiwum Państwowe

zwrócono uwagę na pogarszający się stan zachowania najstarszych pomników, któremu nie sprzyja bliskość ruchliwej trasy (zanieczyszczenia, wibracje). Aby pozyskać środki na ten cel, corocznie w dniu 1 listopada organizowana jest kwesta. Biorący w niej udział wolontariusze to politycy, społecznicy, nauczyciele, dziennikarze, sportowcy, uczniowie. W kwestę zaangażowanych jest około 70–80 osób (przygotowanie materiałów, logistyka, kwestujący). Zebrane środki są w całości przeznaczane na renowację wytypowanych obiektów⁹. Wyboru zabytku do odnowienia dokonujemy we współpracy z przedstawicielami Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (Delegatura w Ciechanowie). Dzięki akcji wpisania kilkudziesięciu (ponad 50) najwartościowszych nagrobków do rejestru zabytków ruchomych od kilku lat stowarzyszenie może ubiegać się o dotację z urzędu konserwatorskiego. Dzięki pozyskiwanym od 2021 r. grantom udało się przywrócić do świetności trzy nagrobki¹⁰.

Kiedy na wieczną wartę odeszli ostatni żołnierze 13. pułku piechoty, ich pamięć podtrzymywać zaczęła założona w 2011 r. i działająca przy PTS-K Grupa Rekonstrukcji Historycznej 13 Pułku Piechoty (dalej: GRH)¹¹. Składająca się początkowo z kilku żołnierzy zawodowych w stanie spoczynku, szybko zaczęła przyciągać młodzież. Jest to zasługa organizatora i komendanta GRH, st. chor. sztab. Leszka Topólskiego. Obecnie liczy około 50 aktywnych członków i członków, przede wszystkim młodzież i młodych dorosłych. Na wyposażeniu Grupy znajduje się kilkadziesiąt kompletów umundurowania, uzbrojenia oraz oporządzenia różnych formacji Wojska Polskiego z XX w. Pochodzą one z zakupów, darowizn od jednostek samorządu terytorialnego oraz darów osób prywatnych – sympatyków pułtuskich rekonstruktorów. Członkowie GRH biorą udział w uroczystościach patriotycznych, wystawiając wartę honorową i zapewniając godną oprawę. Z racji profesjonalizmu zapraszani są również na wydarzenia organizowane na całym północnym Mazowszu (np. w Sierpcu). W 2023 r. uczestniczyli w prawie 100 uroczystościach. Inną formą działalności jest udział w rekonstrukcjach historycznych, lekcjach prowadzonych w szkołach oraz spotkaniach tematycznych z seniorami. Grupa zastępuje nieobecne w Pułtuskach harcerstwo,

w Warszawie, Muzeum Regionalne w Pułtuskach. Pokłosiem konferencji jest publikacja R. Lolo, Z. Morawski (red.), *200 lat cmentarza Świętego Krzyża w Pułtuskach. Materiały z konferencji naukowej*, Pułtusk 2004.

⁹ Kwesta, której XIX edycja odbyła się w 2023 r., jest już stałym elementem Dnia Wszystkich Świętych. Społeczność przywykła do obecności kwestujących, a efekty działań widoczne na cmentarzu zachęcają do hojności. Podczas tegorocznej kwesty zebrano 17 511,25 zł, w 2022 r. – 15 265,10 zł, w 2021 r. – 12 258,30 zł.

¹⁰ Są to nagrobki: ks. Bonawentury Grabowskiego (2021 r., koszt 50 tys. zł), ks. Wiktora Gogolewskiego (2022 r., koszt 57 tys. zł) oraz ks. Aleksandra Podczaskiego (2023 r., koszt 80 tys. zł). We wcześniejszych latach, dysponując jedynie środkami z kwest i wsparciem Gminy Pułtusk, udawało się odnowić jeden obiekt na 3–4 lata. W 2012 r. odnowiono pomnik Magdaleny z Zabielskich Strzeszewskiej (23 tys. zł), w 2016 r. nagrobek rodziny Lissowskich (ponad 32 tys. zł), w 2019 r. nagrobek rodziny Budnych (ponad 43 tys. zł).

¹¹ https://www.facebook.com/people/13-pu%C5%82k-piechoty-Pu%C5%82tusk/100064393434120/?_rdr [dostęp 5.12.2023].

jest wspaniałą szkołą wartości takich jak patriotyzm, obowiązek, poświęcenie i przyjaźń. W ciągu 12 lat działalności kilkudziesięciu jej członków podjęło służbę w wojsku i policji¹², w GRH zawiązało się również kilka małżeństw. W uznaniu zasług w 2022 r. marszałek Adam Struzik odznaczył GRH Medalem Pamiątkowym „Pro Masovia”, a w 2023 r. rada miejska uhonorowała ją medalem „Za zasługi dla Miasta Pułtuska”.

Popularyzacji lokalnej historii służy coroczny konkurs dla uczniów szkół podstawowych – „Wyścig po historię”¹³. Odbywa się w połowie września, w ramach obchodów święta patrona miasta, św. Mateusza. Biorą w nim udział uczniowie klas VI–VII ze szkół podstawowych gminy Pułtusk. Czteroosobowe zespoły pod opieką nauczyciela muszą pokonać wyznaczoną trasę między siedzibą Archiwum Państwowego w Warszawie Oddział w Pułtusku a dawnym zamkiem biskupów płockich – obecnym Domem Polonii. Na trasie zawodnicy odpowiadają na pytania z historii miasta, muszą się również wykazać sprawnością fizyczną (strzelanie piłką do bramki, bieg, strzelanie z łuku).

PTS-K kontynuuje również działalność publikacyjną. Od 2014 r. we współpracy z Archiwum Państwowym w Warszawie Oddział w Pułtusku oraz Pułtuską Biblioteką Publiczną im. Joachima Lelewela wydaje serię *Folia Historica Pułtoviensia*. Ukazują się w niej pamiętniki oraz relacje ludzi związanych z Pułtuskiem i – szerzej – regionem mazowieckim. Dotychczas oddano czytelnikom siedem tomów, są to wspomnienia działacza „Solidarności” Sławomira Latka (t. 1)¹⁴, ucznia pułtuskiego gimnazjum i żołnierza Karola Handke (t. 2)¹⁵, żołnierzy 13. pułku piechoty (t. 3)¹⁶, uczennicy Liceum Pedagogicznego i późniejszej nauczycielki Zofii Wróbel (t. 4 i 7)¹⁷, więźniarki Ravensbrück Ireny Kurowskiej (t. 5)¹⁸, oficera 1. Dywizji Pancерnej mjr. Piotra Chełchowskiego (t. 6)¹⁹. Trwają prace nad kolejnymi tomami.

Aktywność Towarzystwa i jego członków nie kończy się na przedstawionych powyżej działaniach. PTS-K organizuje rajdy rowerowe (linia obronna przedmo-

¹² Informacje pochodzą ze sprawozdania rocznego GRH 13. Pułku Piechoty oraz relacji komendanta Leszka Topólskiego.

¹³ Współorganizatorami „Wyścigu po historię” są Archiwum Państwowe w Warszawie oraz Pułtuską Biblioteką Publiczną im. Joachima Lelewela.

¹⁴ S.K. Latek, *Tajna „Solidarności” w Pułtusku w latach 1982–1986: wspomnienia konspiratora*, Krzysztof Wiśniewski (red.), Pułtusk 2014.

¹⁵ K. Handke, *Wspomnienia. W kępi i w hełmie – dzieciństwo i młodość w Pułtusku (1914–1926). Moja wojenna tułaczka (1939–1946)*, K. Łukawski, K. Wiśniewski (oprac.), Pułtusk 2015.

¹⁶ M.F. Świdwa, K. Łukawski, K. Wiśniewski (oprac.), *13 Pułk Piechoty w kampanii wrześniowej 1939 r. Relacje i wspomnienia*, Pułtusk 2019.

¹⁷ Z.M. Wróbel, *Wspomnienia i nie tylko... (1941–1960). Udrzyn – wieś w Puszczy Białej. Liceum Pedagogiczne w Pułtusku*, K. Łukawski, K. Wiśniewski (red.), Pułtusk 2020; tejże, *Wspomnienia i nie tylko..., tom II (1960–1966). Życie i praca wiejskiej nauczycielki w Dębinkach*, K. Wiśniewski (red.), Pułtusk 2023.

¹⁸ I. Łachowska-Kurowska, *W szponach nadludzi*, K. Łukawski, K. Wiśniewski (oprac.), Pułtusk 2021.

¹⁹ P. Chełchowski, *Żywoć żołnierza. Wspomnienia z lat 1904–1983*, K. Łukawski, K. Wiśniewski (oprac.), Pułtusk 2022.

ścia Pułtusk, miejsca pamięci w powiecie pułtuskim), wycieczki dla członków oraz sympatyków (Lwów, Brześć nad Bugiem), zawody strzeleckie (Drużynowe Mistrzostwa Pułtuska w Strzelectwie). Uczestniczy też w akcjach charytatywnych, na profilu Facebook publikuje ciekawostki historyczne i informacje o ważnych wydarzeniach. Członkowie PTS-K współpracują z kołami gospodyń wiejskich i innymi organizacjami, biorą udział w spotkaniach i wygłaszając prelekcje, publikują prace naukowe oraz popularnonaukowe²⁰. Starają się, aby w swoje działania angażować różne instytucje i osoby prywatne, aktywizując w ten sposób całą społeczność do ochrony i kultywowania dziedzictwa naszej małej ojczyzny.

BIBLIOGRAFIA

Opracowania

- Chełchowski P., *Żywoł żołnierza. Wspomnienia z lat 1904–1983*, K. Łukawski, K. Wiśniewski (oprac.), Pułtusk 2022.
- Handke K., *Wspomnienia. W kepi i w hełmie – dzieciństwo i młodość w Pułtusku (1914–1926). Moja wojenna tułaczka (1939–1946)*, K. Łukawski, K. Wiśniewski (oprac.), Pułtusk 2015.
- Kowalski T., *Szkolnictwo i życie kulturalne w latach 1957–1989*, [w:] A. Koseski, J. Szczepański (red.), *Dzieje Pułtuska*, t. 2: 1795–1989, Pułtusk 2017.
- Lachowska-Kurowska I., *W szponach nadludzi*, K. Łukawski, K. Wiśniewski (oprac.), Pułtusk 2021.
- Latek S.K., *Tajna „Solidarność” w Pułtusku w latach 1982–1986: wspomnienia konspiratora*, K. Wiśniewski (red.), Pułtusk 2014.
- Lolo R., *Działalność PTS-K w latach 2004–2014*, [w:] *Przeszłość i tożsamość Mazowsza w świetle badań naukowych i działalności społecznej. Studia i materiały*, R. Lolo, K. Łukawski (red.), Pułtusk 2017.
- Lolo R., Morawski Z. (red.), *200 lat cmentarza Świętego Krzyża w Pułtusku. Materiały z konferencji naukowej*, Pułtusk 2004.
- „Mówią Wieki” 2023, nr 11(722).
- Szczepański J., Owsiewski M., *Pułtuskie inicjatywy i działalność społeczno-kulturalna w latach 1880–1985*, Pułtusk 1988.
- Świdawa M.F., Łukawski K., Wiśniewski K. (oprac.), *13 Pułk Piechoty w kampanii wrzesniowej 1939 r. Relacje i wspomnienia*, Pułtusk 2019.
- Wiśniewski K., *Rola organizacji pozarządowych w ochronie i promocji dziedzictwa na przykładzie działań Pułtuskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego (głos w dyskusji)*, [w:] R. Lolo, K. Wiśniewski (red.), *Materiałne i niematerialne dziedzictwo Mazowsza. Aspekty ochrony i promocji*, Ciechanów–Pułtusk 2021.
- Wróbel Z.M., *Wspomnienia i nie tylko..., tom II (1960–1966). Życie i praca wiejskiej nauczycielki w Dębinkach*, K. Wiśniewski (red.), Pułtusk 2023.
- Wróbel Z.M., *Wspomnienia i nie tylko... (1941–1960). Udrzyn – wieś w Puszczy Białej. Liceum Pedagogiczne w Pułtusku*, K. Łukawski, K. Wiśniewski (red.), Pułtusk 2020.

²⁰ W numerze „Mówią Wieki” poświęconym Pułtuskowi znajdują się artykuły 3 członków PTS-K. Zob. „Mówią Wieki” 2023, nr 11 (722).

Strony internetowe

<http://www.ptsk.pultusk.pl>.

https://www.facebook.com/people/13-pu%C5%82k-piechoty-Pu%C5%82tusk/100064393434120/?_rdr.

https://www.facebook.com/ptsk.pultusk/?locale=pl_PL.